

DE POLYFONIE VAN HET MAYOMBEWOND

KAARTEN ALS BRONNEN VAN KOLONIALE EXPLOITATIE

ROBBY FIVEZ

Over de economische exploitatieloga van de Onafhankelijke Congostaat en later Belgisch-Congo is al veel inkt gevloeid. De exploitatie van tropisch hout bleef echter nog grotendeels buiten beeld. Nochtans doen de tonnages van geëxporteerd tropisch hout, zeker in de naoorlogse periode, niet onder voor die van andere grondstoffen. Vooral de Amerikaanse markt liep storm voor de ‘mooie’ kleuren en patronen van limbahout, ontgonnen in het Mayombewond. Om de lokale gevolgen van die voorliefde te begrijpen, schieten bedrijfs- en overheidsarchieven vaak te kort. De specifieke blik vervat in die archieven is immers sterk gekleurd door bosbouwlogica’s, die het woud reduceren tot abstracte hoeveelheden hout. In dit artikel argumenteer ik dat missiearchieven – de missionaire belangen strookten vaak niet met die van staat of economie – cruciale bronnen bevatten die toelaten om de impact op de bewoners van het Mayombewond beter te begrijpen.

Robby Fivez is postdoctoraal onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel en de Universiteit Gent.

Kaart van Mayombe met aanduiding van onder andere dorpen, marktplaatsen en missieposten.
[Archief Natal De Cleene: 17]

Van woud tot productielandschap

Wanneer de Franse reiziger en schrijver Edmond de Mandat-Grancey in 1898 de Onafhankelijke Congostaat bezocht, was hij maar weinig onder de indruk van de toenmalige koloniale hoofdstad Boma. Vooral de alomtegenwoordige metalen prefabwoningen – het was in die tijd courant om volledige woningen als metalen bouwpakket naar Congo te vershippen – moesten het ontgelden. In zijn *Au Congo (1898): impressions d'un touriste* (1900) schrijft hij: 'Het Paleis van de Gouverneur [...] is een simpel stalen woninkje.

In het begin waren de Belgen echt dol op dit soort gebouwen. Maar al snel merkten ze dat alle ratten en slangen van het land een gezellig onderonsje hielden in de dubbele wanden [van dit soort metalen prefabwoningen]. Afgezien van het minimale comfort dat die woningen boden, sprong vooral het feit dat de Europese bouwpraktijk in Congo volledig afhankelijk was van de import van bouwmaterialen, of vaak zelfs volledige gebouwen, de Fransman in het oog. Met trefzekere spot beschrijft hij hoe 'het nog steeds eenvoudiger en goedkoper is voor de Belgen om planken van Noorse grenen te importeren

vanuit Antwerpen [...] hoewel er in dit land zoveel bomen bestaan die een hout leveren waarvan er makkelijk planken kunnen worden gezaagd’.

Het is opmerkelijk dat die kritische houding niet beperkt bleef tot buitenlandse bezoekers. Ook de Belgische luitenant Georges Moulaert, die in 1902 mee verantwoordelijk was voor de bouw van het enorme fort van Shinkakasa, uitte in zijn memoires *Souvenirs d'Afrique, 1902-1919* (1948) zijn ongenoegen over het feit dat alle bouwmaterialen voor het fort uit Europa moesten worden geïmporteerd, ‘ook al was het prachtige Mayombewoud met Boma verbonden via de spoorlijn [en] leefden we aan de rand van een immens gebied [...] rijk aan allerlei mogelijkheden’. Moulaert sneerde zelfs hoe ‘de schaal [van dat gebied] duidelijk de kleine ambtenaarsmentaliteit van de overheidskringen in Boma te boven ging’.

Hoewel het wellicht geen rechtstreeks gevolg was van die kritische uitlatingen, maar eerder van de enorme winstmarges op bouwmaterialen in de kolonie, vestigden zich aan het begin van de jaren 1920 uiteindelijk toch verschillende houtexploitatiebedrijven in het Mayombewoud, langs de spoorlijn die het woud in tweeën kliefde en Boma met het noordelijker gelegen Tshela verbond. De Société Forestière et Agricole du Mayumbe (Agrifor), de Société des bois et produits de Mayumbe (Boproma) of de Compagnie Industrielle des Bois du Mayumbe (Ciboma): het zijn maar enkele van de houtexploitanten die plots als paddenstoelen uit de grond schoten. Hoewel de ontwikkeling van die bedrijvigheid initieel eerder traag verliep, kwam de houtindustrie tijdens en na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling. De grote internationale vraag naar Congolees hout, limba in het bijzonder, transformeerde de wouden langs de spoorlijn in een ijltempo in een productielandschap, bezaaid met industriële sites, zoals zagerijen, droogovens, arbeiderskampen en zelfs een multiplexfabriek.

Seeing like a forest

Zowel in de archieven van de staat als in de bedrijfsarchieven van de exploitanten wordt er vaak in jubelende termen over die houtindustrie gesproken. Bovendien valt in briefwisseling tussen houtexploitanten en de koloniale overheid de bewoording op waarmee er over het woud wordt geschreven, namelijk als tonnages hout die het kon opleveren. Deze pars pro toto viel ook de bekende antropoloog James Scott al op in zijn boek *Seeing Like a State* (1998). Voor Scott was houtexploitatie een van de duidelijkste illustraties van de wijze waarop de moderne natiestaat het natuurlijke territorium vaak tot economische rekensom reduceerde. Die observatie is zeker ook toepasselijk voor koloniaal Congo. Omwille van dat specifieke perspectief zijn de bedrijfs- en overheidsarchieven vaak maar beperkt inzetbaar om een beter inzicht te krijgen in de ‘polyfonie’ van het woud.

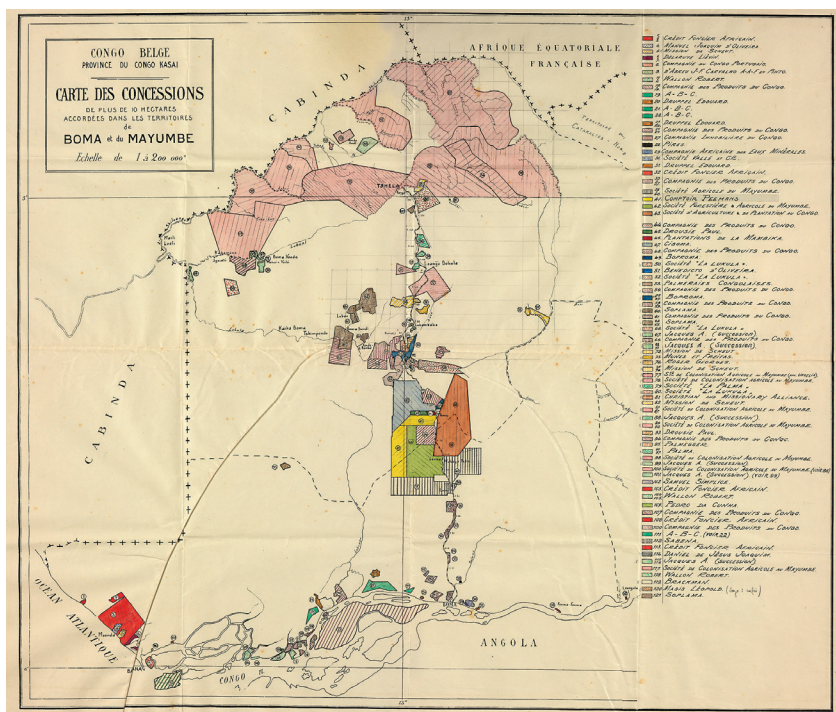
Om te begrijpen hoe de koloniale houtindustrie – vaak gekenmerkt door een letterlijke kaalslag – de rijke polyfonie aan actoren (zoals bomen, vissen, insecten, zoogdieren, planten, fungi, mensen) affecteerde, zijn er dus andere bronnen nodig. De missiearchieven van de verschillende congregaties actief in het gebied zijn van onschatbare waarde om inzicht te krijgen in een van die stemmen: de mensen die in het woud leefden voor, tijdens en na die industriële transformatie. Ondanks de al even specifieke, racistische en/of paternalistische denkbeelden die in deze archiefbronnen vervat zitten, waren missionarissen vaak sterk lokaal ingebedde figuren, van wie de belangen bovendien niet noodzakelijk strookten met die van de industrie of de overheid. Hun nauwgezet optekenen van (hun kijk op) de lokale realiteit, zou ons kunnen toelaten om de koloniale exploitatie al iets meer ‘vanuit het woud’ te begrijpen.

Voor al het archief van scheutist Natal De Cleene (1870-1942) is een belangrijke bron.

Uit zijn lemma in de *Biographie Coloniale Belge* (1968), leren we – in de typische be-
 woordingen van die tijd – hoe hij in 1898 ‘een
 belangrijke taak kreeg toegewezen: de ker-
 stening van Mayombe, de regio die het hin-
 terland van Boma vormt, een regio die tot op
 heden quasi ondoordringbaar was geweest,
 ten gevolge van het geaccidenteerde reliëf,
 haar tropisch regenwoud en de barbaars-
 heid van haar bewoners’. Van 1893 tot 1932
 probeerde De Cleene zijn missioneringswerk
 te verwezenlijken. Zijn (gepubliceerde)
 geschriften verraden zowel een sterke inte-
 resse in, als een voor die tijd typische pater-
 nalistische houding ten opzichte van de lo-
 kale bewoners van Mayombe. Om de waarde
 van die vaak disparate missiearchieven te
 illustreren, zet ik hieronder twee kaarten uit
 het archieffonds van Natal De Cleene, naam-
 genoot en neef van de pater en docent aan de
 Koloniale Hogeschool in Antwerpen, tegen
 elkaar af.

Perspectieven in kaart

Een cruciaal document om de transformatie
 van Mayombe te begrijpen, is een eeuwoude
 kaarttekening uit het archieffonds. Het au-
 teurschap van de kaart staat niet vast, maar
 het is niet onwaarschijnlijk dat scheutist De
 Cleene zelf de kaart tekende. Hoewel het de-
 tailniveau de kaart haast onleesbaar maakt,
 leren we uit de legende dat de wirwar van
 zwarte lijnen, symbolen en woorden een net-
 werk toont van ‘hoofdijsen, dorpen, inlandse
 markten, begraaftplaatsen van dorpshoofden,
 posten van blanken, Catholieke missies, Pro-
 testantsche missies en Protestantsche scho-
 len’, doorweven met geografische elementen
 zoals rivieren, moerassen, valleien, bergen en
 vlaktes. De auteur vermeldt nog dat de ‘vele
 paden en paadjes die ’t land doorkruisen niet
 zijn aangeteekend’. Intrigerend is bovendien
 hoe dit al bijzonder dichte netwerk nog verre
 van volledig was: de gedrukte kaart werd ver-
 der aangevuld met handgetekende ‘nieuwe’
 locaties, en een groot deel van het gebied
 werd door de cartograaf, zo noteerde hij in de
 marge, nog ‘onverlet gelaten’.

Kaart van Mayombe en de regio
 rond Boma waarop concessies
 groter van tien hectaren zijn
 ingekleurd (1932).
 [Archief Natal De Cleene: 17]

Het belang van die gedetailleerde optekening wordt pas duidelijk wanneer we de vele aanvragen voor houtkapconcessies uit het archief van de koloniale overheid ermee confronteren. De bij die aanvragen toegevoegde kaarttekeningen beelden de concessies steevast af als een soort onbewoond *terra nullius*, waarbij enkel de hoeveelheid hout van belang was – een perspectief volledig door houtexploitatie getekend. Een tweede kaart uit het archieffonds van Natal De Cleene verzamelt alle concessies die in 1932 waren toegewezen. In zijn *Rapport de Mission au Congo-Belge* uit 1950 merkte de landbouwkundige en bioloog Albert-Gérard Baptist op dat ‘we in Mayombe zo genereus zijn geweest in termen van Europese concessies dat 41 van de 76 chefferies niet langer over voldoende land beschikken’.

Een polyfonie van archiefsnippers

Wanneer we die tweede kaart op de eerste projecteren, zien we in één oogopslag hoeveel dorpen en lokale (infra)structuren binnen de eerder verleende concessies lagen. De gevolgen van die brutale bezetting van land door allerlei houtexploitanten lieten zich al snel voelen. Zo schreef de lokale districtscommissaris in 1948 hoe lokale wegenissen werden vernield door het zware verkeer dat de industriële houtkap met zich meebracht. Hij merkte op hoe het snelle verval van dat lokale wegennetwerk nefast was voor de leefbaarheid van het gebied. Omdat in het koloniale systeem het onderhoud van wegen onderdeel was van de verplichte gemeenschapsdienst en mensen aan die zware dwangarbeid wilden ontsnappen, leidde dat vervallen infrastructuurnetwerk bovendien tot een ongekennde leegloop van de dorpen in Mayombe. Wanneer in 1945 de overheid nog moeilijk nieuwe concessies kon uitschrijven omwille van de snel geslonken exploiteerbare limbabossen (veruit de populairste houtsoort), kwam de directeur van de lokale Ser-

vice Forestier, Marcel Van Den Abbeele, met een choquerend voorstel. Een voorstel dat pijnlijk duidelijk maakte dat voor de koloniale overheid de industriële belangen absoluut op de eerste plaats kwamen: ‘Om nuttig werk te kunnen verrichten, is het nodig dat kleine dorpen die quasi leeg zijn, maar die hun rechten op uitgestrekte gebieden verdedigen, worden gehergroepeerd en dat hun land wordt toegewezen in sectoren die vanuit bosbouw oogpunt minder interessant zijn.’

Hoewel de twee kaarten cruciale documenten zijn om die impact van de houtindustrie ruimtelijk te kunnen begrijpen, bevat de collectie van KADOC nog talloze andere archieffragmenten die van belang kunnen zijn om het woud en zijn bewoners centraal te zetten in de discussie over de koloniale exploitatielogica. Medische dossiers uit de vele kleine hospitalen in de regio zouden ons bijvoorbeeld een idee kunnen geven van de beroepsziektes gerelateerd aan de houtindustrie. De minutieuze beschrijvingen door Marie Ngimbi, een Congolese zuster die de transformaties van haar geboorteregio optekende in haar eindwerk, geven ons een zeldzame blik op het alledaagse leven in Mayombe. En de krantenknipsels bewaard in het archief van de katholieke minister August De Schryver documenteren het ongenoegen van de fabrieksarbeiders, die in 1959 bijna de volledige productiesite van Agrifor letterlijk in lichterlaaie zetten. Wanneer we meer en meer van die archiefsnippers samenleggen, kunnen we een steeds beter beeld vormen van de transformaties in de complexe polyfonie van het Mayombewoud.

Het onderzoek van Robby Fivez maakt deel uit van het onderzoeksproject ‘Construction History: Above and Beyond. What History Can Do for Construction History’. Dit project (EOS 40007559) wordt gefinancierd door FWO en F.R.S.-FNRS als onderdeel van het Excellence of Science (EOS) programma.